

Гордана ТОМОВИЋ

ЂУРАШ - ТРЕЋИ ВИТЕЗ У ЦАРА СТЕЈПАНА*

Апстракт: Камени надгробни споменик витеза Ђураша са Превлаке у Боки Которској садржи важне податке за историју племства у време цара Душана, као што су титула ставилац и трећи витез. Анализа изворне грађе допушта закључак да покојник није припадао ни породици Ђурашевића, није био ни челник Ђураш, нити Ђураш Илијић, син зетског кефалије Илије, већ припадник локалног племства које се уздигло до дворских титула.

Кључне речи : нагробни ћирилички натпис, средњи век, витез, ставилац, Превлака.

У седишту зетске митрополије на Превлаци у Боки Которској, у тишини манастирског гробља испред храма Св. Арханђела Михаила, међу шимширом, ловором и чемпресима нашао је вечни мир пре више од шест векова витез Ђураш, унук ставилца Ђураша Вранчића. О томе сведочи натпис на каменој плочи, познат у науци већ стопедесет година, од 1849. када је први пут објављен. Груба обрада плоче са природним нервурама у камену, већи број спојених слова, неправилна висина редова и слова, задавали су муке истраживачима да правилно протумаче садржај. “Као да је у некој хитњи резан натпис на Ђурашевој плочи” - записао је Младен Црногорчевић 1893. године.¹ Нејасноће и несигурности у читању натписа су отклоњене, објављен је и цртеж копиран са оригинала,² али о самом покојнику и његовој породици има тумачења која

---

* Саопштење са научног симпозиона „780 година Зетске епископије“, Михолска Превлака - Београд, 1999.

¹ М. Црногорчевић, Михолски збор у Боци Которској, *Сџаринар* 10 (1893) 1-73, о Ђурашевој плочи стр. 22 - 27, таб. V (цртеж натписа). Натпис је објавио , изостављајући део првог реда, и Ђ. Стратимировић, О прошлости и неимарству Боке Которске, *Сџоменик Српске краљевске академије XXVIII* (1895) 16.

² Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974, 73.

нису у складу са чињеницама које натпис саопштава. Чинило се оправданим, поводом обележавања 780 година од оснивања Зетске епископије, учинити покушај да се боље објасне занимљиве појединости које открива садржај натписа.

Споменик потиче са старог гробља на Превлаци, али тачно место где се гроб првобитно налазио одавно је пало у заборав. Пренет је у нову цркву Св. Тројице и данас се чува у лапидаријуму на Превлаци.³

Надгробна плоча је од жућкасто-сивог ситнозрнастог тврдог камена, дужине 66 cm, ширине 57 cm и дебљине 19 cm. Натпис се налази у горњем делу плоче који је грубо заглачан, док је доњи део остао само притесан. Преко оштећења и неравнина на камену урезан је натпис у шест редова који запремају поље дуго 29,5 cm, а широко 52 cm. Висина слова варира од 2,5 до 6 cm.

Текст натписа почиње симболичном инвокацијом у облику крста и гласи:

**✝ Раѡь Хр(г)с(т)ѳ Иѡакимь а з[о(во)]-
мь Гѡрашъ ѡнѡкъ стави-
лъца Гѡраша Враньчика въ ѡ
ц(а)ра ѡ Стѣпана трети вите-
зъ писа се и прѣстави се
м(ѣсе)ца с(е)п(те)бра е д(ь)нь**

Натписно поље није потпуно обрађено. Клесар је морао да прилагођава неравној површини распоред слова, правац редова и словне облике. И поред тога, распознаје се стил писма, са ритмом мањих и већих слова, запажа се широка петља на слову А, карактеристичан облик слова Г које га приближава слову Р, и други облици слова који одговарају српском епиграфском писму средине и друге половине XIV века. Текст је једноставан, са одликама говорног језика као што је: *би*, уместо *бистѣ*, *у цара у Сѣјейана*, *ѣса се и ѣрестѣви се*, али, истовремено, деветнаест лигатура од два слова и четири од три слова, одају писменост особе, вероватно из манастирске обитељи, која је саставила натпис.

Иако је кратак, текст садржи више података који га издвајају међу другим епиграфским споменицима. Уз име покојника, уместо уобичајеног “раб божији” употребљен је ређи израз “раб Христу”, као на надгробној плочи монаха Васида (1327) у цркви Богородице Љевишке у Призрену и у надгробном натпису кнеза Војислава Војиновића (1363) у манастиру Бањи код Прибоја.⁴ И монашко име Јоаким ретко је у надгробним натписима тога доба. Ђураш Вранчић, дед Јоакима Ђураша,

³ Ђ. Стратимировић, нав. дело 16.

⁴ Г. Томовић, нав. дело, 49 - 50, бр.30 и 74, бр. 58.

имао је титулу ставиоца , дворско звање познато у XIV веку у Србији и у Босни. Сам Ђураш био је трећи витез, припадник одређеног витешког реда у Српском царству, о коме се зна једино по овоме споменику. У натпису није забележена година Ђурашеве смрти, само дан и месец, 5. септембар, што је било важно да би се знало када се даје помен покојнику. Будући да је био “трећи витез у цара Стјејана“, Ђурашев животни пут и друштвени успон одређен је најшире у време Српског царства, од 1346 - 1371. године. Међутим, иако су оба цара имала титуларно име Стефан, у надгробним натписима из тог периода Душан се помиње као Стефан, чешиће Степан, а његов наследник као Урош, стога се време смрти Ђураша и постављање плоче може ограничити на девет година, од проглашења Царства 1346. до 1355, последње године живота цара Душана.

За Ђураша Вранчића и његовог унука витеза Ђураша у научној литератури везују се две личности познате из других извора: први је челник Ђураш, властелин младог краља Душана и краља Стефана Дечанског, а други је Ђураш Илијић, син зетског кнеза и кефалије Илије. Како се Ђураш Илијић у изворима помиње до 1362. године, ценећи да је реч о истој личности која је сахрањена на Превлаци испред храма Св. Арханђела Михаила, К. Јиречек је одредио 1362. годину као *terminus ante quem* по за постављање надгробног споменика.⁵ Иако је упадљиво понављање истог личног имена, због чега се Ђураш Вранчић и његов унук Ђураш повезују са познатом зетском породицом Ђурашевића,⁶ изгледа да се ради о члановима три различите породице. На то упозорава начин на који се истиче патронимија у натпису, другачија него у изворима у којима се помињу наведене личности.

Челник Ђураш среће се међу људима који су окруживали младог краља Душана 1325. године. Учествовао је у дубровачкој акцији 1326. године против Браноја, последњег од Бранивојевића, који је, потом, био заточен у Котору.⁷ Забележен је као један од сведока у повељи о трговини коју је краљ Стефан Урош III Дечански издао Дубровчанима на Дању 25. марта 1326. године.⁸ Наведени подаци показују да је био међу уваженим личностима око српског владара. Међутим, постоје два раз-

⁵ К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1981, 398 - 399.

⁶ К. Јиречек, нав. дело, 398, нап. 40; Р. Михаљчић, Ставилац, *Историјски часопис* 23 (1976), 5 - 21, закључује да је родоначелник Ђурашевића био ставилац Ђураш Вранчић, стр.10.

⁷ С. Ђирковић, Зета у држави Немањића, у: *Историја Црне Горе II - 1*, Титоград 1970, 1- 95, о челнику Ђурашу, стр.70.

⁸ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I - 1*, Београд - Ср. Карловци 1929, 41, бр. 47.

лога због којих би требало челника Ђураша изоставити при покушају одговора на питање ко су биле две личности из натписа са Превлаке. Како је упозорио Р. Михаљчић,⁹ челник Ђураш не може се идентификовати са Ђурашем Вранчићем, јер је овај други умро са титулом ставиоца, не доспевши до титуле челника, који је у српској државној хијерархији имао виши ранг. Не може се изједначити ни са његовим унуком, јер Јоаким Ђураш није био челник, већ трећи витез.

Друга личност, која се у литератури идентификује са Јоакимом Ђурашем, је Ђураш Илијић.¹⁰ Отац му је био Илија, comes de Çenta, намежник краља Милутина у Зети од 1318. године, који је три године касније, 1321, постао зетски кефалија. Као нека врста градоначелника, кефалија је био државни управник одређене области са седиштем у граду, а у његовој надлежности је било спровођење реда, безбедности и судства. Моћна и угледна личност, Илија је остао познат и после смрти. Његов син Ђураш, помиње се у изворима готово редовно као *Ђураш, син њокојног Илије из Раике*,¹¹ али ниједном као витез. “Племићи зетски јављају се, у XIV веку у јавним актима с читавом својом породицом“, закључио је Константин Јиречек управо на примеру породице Ђураша Илијића.¹² Јавно истицање угледних чланова породице, чинова и титула предака, била је уобичајена појава у средњовековном друштву, намењена неговању породичне традиције и наследних права. Тако је било некада у средњовековној Зети, а тако је остало у Црној Гори до данашњих дана. Управо стога, трећи витез Ђураш, као монах назван Јоаким, сахрањен на Превлаци, не може бити Ђураш Илијић, о коме Мавро Орбин прича да је са рођацима држао Горњу Зету, и да су га убили Балшини синови.¹³ Тада би, без сумње, у надгробном натпису било забележено име покојниковог оца, познато име зетског кефалије Илије. У надгробном натпису Јоакима Ђураша наглашене су две важне чињенице из живота покојника и његове породице. У њој су постојале две знамените личности: дед, ставилац Ђураш Вранчић, и, не син, већ његов истоимени унук, који је био царев трећи витез, једина личност позната са том титулом у српској средњовековној држави. Уз лично име деда усталило се и друго – Вранчић, као презиме, пореклом од надимка. Вранчићи су вероватно припадали породици локалне властеле, чији су чланови служили на српском двору, али која је нестала, оставши без потомства. Обојица, и дед и унук, имали су дворске чинове.

¹⁰ К. Јиречек, нав. дело I,260, 243, нап. 32; Исти, нав. дело II, 391.

¹¹ С. Ђирковић, нав. дело, 67. S. Ljubić, *Listine o donošajih između južnoga slavništva i Mletačke Republike, III, (od godine 1347 do 1358)*, Zagreb 1872, 304 – 305.

¹² К. Јиречек, нав. дело II, 41.

¹³ М. Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1968, 64, 317.

Ставилац је био дворски службеник који се старао о храни на двору, имао је право на део улова рибе, управљао је кухињом или, како је речено у једном запису, *начелсџвовао у мађуџници*, где се пекао хлеб и припремала се јела за владарску трпезу. Као личност одговорна за свакодневне потребе владара, ставилац је биран из редова угледне властеле. Сама служба омогућавала му је да стекне поверење владара, због чега су му поверавани и други одговорни задаци. У српским изворима ставилац се први пут појављује 1330. године у дечанској хрисовуљи, када су на збору српске земље међу главним представницима црквене и државне управе ставиоци набројани на последњем месту.¹⁴ Познато је да су два брата из исте породице хумске властеле, синови војводе Војина, били ставиоци. Милош Војиновић је као ставилац уписан међу сведоцима на повељи којом је краљ Стефан Душан 22. јануара 1333. године продао Дубровчанима Стонски Рт и Превлаку.¹⁵ Око 1350. године на двору цара Душана био је ставилац Војислав, брат Милоша Војиновића, потоњи моћни велики кнез све српске, грчке и поморске земље, како је записано на његовом надгробном споменику у манастиру Бањи код Прибоја.¹⁶ И кнез Лазар је у време цара Душана и цара Уроша имао титулу ставиоца. Према Повесном слову о кнезу Лазару “велики ставилачки чин” доделио му је цар Душан.¹⁷ Лазар се са титулом ставиоца појављује у уговору о замени поседа челника Мусе 1363. године. За милоснике, који су се у име владара старали о извршењу правног чина, одређени су кнез Војислав и ставилац Лазар. По угледу на двор Немањића, Александар, господар Канине и Валоне, имао је, 1368, свог ставиоца, необичног имена - звао се Ујеђа, а после 1377. та служба је била установљена и на босанском двору краља Твртка I и краља Стефана Дабише.¹⁸ И у Србији и у Босни ставиоци су били из познатих и угледних властеоских породица. Таква личност морао је бити и дед Јоакима Ђураша, ставилац Ђураш Вранчић. Сматра се да је ставилац постао на двору краља Милутина, почетком XIV века, што би значило да је он први по имену познат ставилац у српској средњовековној држави.¹⁹

¹⁴ Р. Михаљчић, нав. дело 9, 11, нап. 36 и табела на стр. 21.

¹⁵ С. Новаковић, *Законски сџоменици срџских држава средњега века*, Српска краљевска академија - Београд, 1912, 298.

¹⁶ Г. Томовић, нав. дело, 74, бр. 58.

¹⁷ *Из наше књижевносџи феудалног доба*, приредили Д. Павловић и Р. Маринковић, Просвета - Београд, 1975, 47-51.

¹⁸ Р. Михаљчић, нав. дело, 12 - 14. М. Благојевић, *Државна уџрава у срџским средњовековним земљама*, Београд 1997, 34 - 35.

¹⁹ Р. Михаљчић, нав. дело, 9 - 10; М. Благојевић, нав. дело, 34 - 35, закључује да ставилац није имао непосредне надлежности у државној управи, али је имао утицај на извршење одређених послова из надлежности државне управе.

Док се о служби ставиоца и појединим носиоцима тог звања сада много више зна, титула *тврехи вишез*, коју је имао Јоаким Ђураш у лаичком свету, остала је загонетка, иако одавно побуђује пажњу истраживача. То је најранији помен витеза и до сада једини у српској средњовековној држави Немањића. Сама реч *вишез*, доспела је у словенске језике као страни термин, вероватно слично као назив *кнез*, са германског говорног подручја, од старијег *Vithungi*, преко *withasi*. Тако су се у XII веку називали коњаници - витезови код Западних Словена у околини града Хале.²⁰ У Србију су витезови могли доспети рано, заједно са крсташима, са саским досељеницима у XIII веку, а сигурно их је било међу страним најамницима у служби српских владара. Један италијански ратник у служби српског краља Милутина, Франциско де Саломоне, био је дариван војним појасем (*militari cingulo donatus*), и о томе је оставио натпис на плочи у цркви у Тревизу 25. марта 1304. године.²¹ Сматра се да је он тиме био произведен за витеза као припадник телесне страже краља Милутина.²² У латинским изворима, међутим, еквивалент витезу је *equus*, коњанин, а не *miles*, војник. На Западу су били јасно одређени захтеви и моралне норме, формиране под утицајем цркве, које је морао да испуни властелин или властеличић да би постао витез. Прво је била обавезна одговарајућа обука као штитоноше коњаника, затим посебно васпитање и поседовање потпуне опреме, често веома скупе. Увођење у витештво, кроз посебну и дугу церемонију, обављао је по правилу други витез, познат по јунаштву, отац, рођак или владар, како је то био обичај у Француској у XII веку. Увођење у витештво, познато као адубман, означавало је, у ствари, наоружавање витеза опремом коју су чинили: мач са појасом, мамузе, оклоп, шлем, штит, копље и коњ.²³ Опрема витеза није се битно променила ни после три века. У свом тестаменту из 1475. године један од "почтених витезова" у босанској држави, Прибислав Похвалић оставио је мач, мамузе и појас онеме сину који би постао доктор или витез.²⁴

²⁰ С. Ћирковић, Витез, *Лексикон српског средњег века*, Knowledge – Београд, 1999, 83 - 84.

²¹ С. Ћирковић, Почтени витез Прибислав Вукотић, *Зборник Филозофског факултета* 10,1 (1968) 259 - 276, стр. 275, нап. 81.

²² М. Динић, Шпански најамници у српској служби, *Зборник радова Византолошког института* 6, Београд 1960, 15 - 28; С. Ћирковић, Почтени витез Прибислав Вукотић, *ЗФФ* 10,1 (1968), 275.

²³ Ž. Kalmet, *Feudalno društvo*, Veselin Masleša – Sarajevo, 1964, 128 – 129.

²⁴ С. Ћирковић, Почтени витез Прибислав Вукотић, *ЗФФ* 10,1 (1968), 261, нап. 10 : " ... se algun de miei fioli fosse Doctor o Chavalier che habia la mia Spada e miei spironi, e una cintura ."

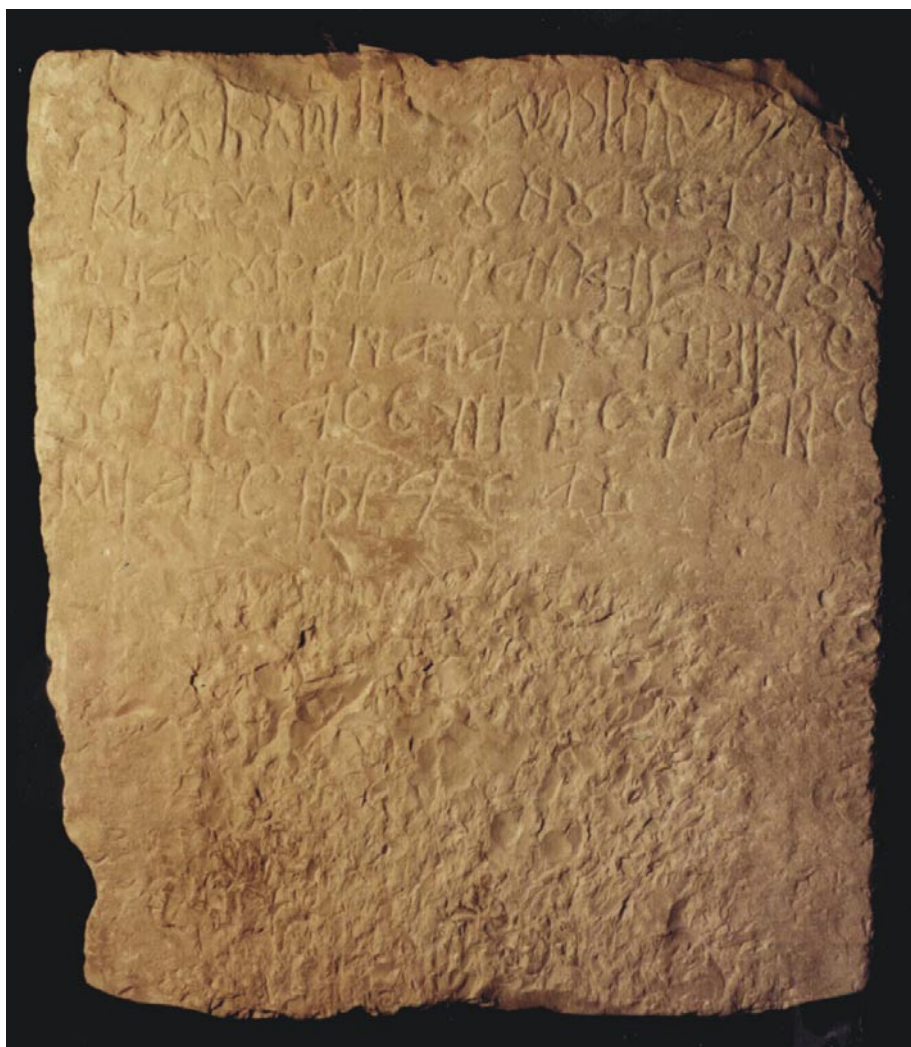
О витештву у доба цара Душана пружају податке дубровачки историчари Мавро Орбин и Јакета Лукаревић, на основу неких данас изгубљених и непознатих извора. М. Орбин (1601) каже за Душана да је волео и ценио ваљане људе и био према њима широкогруд. “Стога је својим дворјанима често даровао коње, новац, златне и сребрне опасаче, одећу од свиле и најфинијег сукна; хтео је да се лепо облаче и вежбају у оружју. Приређивао је такође често витешке турнире и пијанке, обдарујући оне који су се истицали и друге побеђивали. Зато је краљевство Рашке у његово време било врло славно и препуно ваљаних људи који су богатством превазилазили људе других краљевстава.”²⁵ Ј. Лукаревић (1605) је однекуд знао да је цар Стефан Душан установио витешки ред Светог Стефана (*instiuiti l’ ordine de cavalieri, domandato colona di San Stefano.*)²⁶ Иако касна, ова сведочења уклапају се у слику о витешком духу Запада на двору цара Душана, који одражава Ђурашева витешка титула. Остаје неразјашњено шта означава редни број *џрећи* у његовој титули, да ли одређени степен у витешком реду са правом на ношење одговарајућег одличја или трећег витеза по јунаштву и витешким делима на двору цара Душана. Познати угарски Змајев ред витезова, установљен 1408. године, имао је у првом степену само 24 члана, док у другом степену није био ограничен број припадника. Првом и највишем степену витезова Змајевог реда припадао је деспот Стефан Лазаревић, са правом да и сам производи витезове.²⁷ Може се претпоставити, да је трећи витез Ђураш био припадник трећег степена витешког реда Св. Стефана, који је установио цар Душан. У сваком случају, имао је право на трајно и јавно истицање титуле *џрећи витез*, служећи са другим витезовима цару Стефану Душану као лична телесна стража у миру или оружана пратња у рату. Активна служба витеза, на коју и под пуном опремом, захтевала је крепко стање духа и тела. Немоћан да је обавља, Ђураш се вратио у крај одакле је, вероватно, био родом, и попут многобројне српске властеле, последње дане живота провео као монах, под окриљем светог ратника Арханђела Михаила, у метохији Светог Михаила на Превлаци.

²⁵ Мавро Орбин, нав. дело, 33 - 34.

²⁶ С. Ђирковић, Почтени витез Прибислав Вукотић, ЗФФ 10,1 (1968) 274, нап.79.

²⁷ М. Антоновић, Деспот Стефан Лазаревић и Змајев ред, *Историјски гласник* 1-2, (1992), 15 - 23. С. Ђирковић, Витез, *Лексикон српског средњег века*, Knowledge - Београд, 1999, 83 - 84.

Gordana Tomović

SUMMARY

The cyrillic inscription on the tombstone of Djuraš, found in the graveyard around the monastery of Saint Michael on Prevlaka in Boka Kotorska, has been known since 1849. It contains some important data for the history of Serbian medieval chivalry. The deceased was the third knight on the court of the emperor Dušan where his grandfather had the function of *stavi-lac*, who was responsible for food. Two other persons have been connected with knight Djuraš by historiographers: *čelnik* Djuraš and Djuraš Ilijić, the son of the prince and kefalia Ilija. However, the analysis of historical sources showed that the knight Djuraš was neither of these two, nor he belonged to the family of Djuraševići.